

МОВА І МОВЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядаються теоретичні підходи щодо сутності та значення психолінгвістики як наукової дисципліни; визначаються предмет, завдання та методи психолінгвістичних досліджень; аналізуються підходи сучасних психологів і мовознавців щодо мовленнєвої діяльності як психолінгвістичного феномену.

Ключові слова: *психолінгвістика, комунікація, мова, мовлення, мовленнєва діяльність, теорія мовленнєвої діяльності.*

В статье рассматриваются теоретические подходы к сущности и значению психолингвистики как научной дисциплины; определяются предмет, задачи и методы психолингвистических исследований; анализируются подходы современных психологов и лингвистов относительно речевой деятельности как психолого-лингвистического феномена.

Ключевые слова: *психолингвистика, коммуникация, язык, речь, речевая деятельность, теория речевой деятельности.*

The article discusses the theoretical approaches to the nature and value of psycholinguistics as a scientific discipline shall be determined, subject, objectives and methods психолингвистических studies; analyses the approaches of modern psychologists and linguists relatively speech activity as a psychological and linguistic phenomenon.

Key words: *psycholinguistics, communication, language, speech, speech activity, the theory of speech activity.*

Постановка проблеми. ХХІ століття стало періодом інтенсивної комунікації, пошуку наукових парадигм, міждисциплінарних зв'язків, збагатилося успішним розвитком оригінальних ідей та концепцій, у тому числі лінгвістичних. Феномен мови у третьому тисячолітті вийшов за межі суто лінгвістичних знань, адже система поглядів на мову як об'єкт дослідження розширила свої межі, охопивши психологію людини, її свідомість, мислення, сприйняття, емоції. Активно почали розвиватися когнітивна наука (Дж. Міллер, Т. Майєрс, К. Браун), герменевтика, теорія лінгвістичних гештальтів (Дж. Лакофф), лінгвістична прагматика (Дж. Остін, З. Вендлер). Інформаційний обмін у діалозі двох потужних наук – психології та лінгвістики – призвів до народження якісно нового віяння – психолінгвістики – науки про людське мовлення, що розглядається комплексно, з психологічної та лінгвістичної точок зору: як засіб спілкування, психічний процес, мовленнєва діяльність, поведінка та як особлива властивість людської особистості.

Означена наука є відносно молодою, проте вже міцно завоювала науковий простір, не тільки дякуючи своїй міждисциплінарності, але й новизні підходів і головне – результативності досліджень. Незважаючи на чималу кількість праць, що розкривають суть психолінгвістики, це питання ще не повністю досліджене. Пов'язано це перш за все з тим, що дослідження в цій галузі розпочалися відносно недавно.

Зважаючи на актуальність означеної проблеми, основна мета статті полягає в аналізі теоретичних підходів щодо сутності та визначення психолінгвістики як сучасної наукової дисципліни, обґрунтуванні поглядів психологів і психолінгвістів на мовленнєву діяльність та еволюцію предмета дослідження психолінгвістики, складовим компонентом якого є мовленнєва діяльність.

Новизна роботи полягає в тому, що вона не лише розкриває поняття психолінгвістики, але й має на меті розтлумачити особливості розвитку та основні напрямки дослідження цієї науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підходи до визначення сутності психолінгвістики як наукової дисципліни є предметом спеціальних досліджень філософів, психологів, педагогів. Психолінгвістичні основи у вітчизняному мовознавстві були закладені ще І. А. Бодуеном де Куртене і Л. В. Щербою. Однак офіційне зародження психолінгвістики як науки належить до більш пізнього періоду, адже перший етап її розвитку пов'язаний з іменем американського філософа Ч. Осгуда.

Природним кроком у розробці проблем психології мовлення та мови, починаючи із 60-х років минулого століття, стала поява теорії мовленнєвої діяльності (М.І.Жинкін, І.А.Зимня та ін.), предметом якої є, з одного боку, мовленнєві операції й дії, а з іншого – структура процесів мовленнєвиробництва й мовленнєсприйняття в їх співвіднесеності зі структурою мови. Означена теорія збігалася за часом із пошуками в науці нових експериментальних і теоретичних підходів, з потребою ввести точніші й операціональніші поняття. У зв'язку з цим із 1958 року завдяки першим працям і дослідженням О. С. Ахманової, О. О. Леонтьєва у вітчизняній психологічній науці замість терміна “теорія мовленнєвої діяльності” поступово почав утверджуватися термін “психолінгвістика”.

Біля витоків вітчизняної психолінгвістики були Л. С. Виготський [2], О. Р. Лурія, О. О. Леонтьєв [8], І. О. Зимня, О. О. Залевська [6], Л. В. Сахарний та інші. Підґрунтям для бурхливого розвитку вітчизняної психолінгвістики стали як об'єктивні причини, пов'язані з чітким розумінням прикладної значущості психолінгвістики (масова комунікація, публічне мовлення, реклама, навчання мовам, засвоєння рідної, іноземної мов тощо), так і суб'єктивні – пов'язані з розвитком ідей, які висловлювали такі вчені, як Є. М. Верещагін, М. І. Жинкін, І. М. Румянцева, Т. Ю. Созонова, О. М. Соколов, Ю. А. Сорокін, А. Є. Супрун, Є. Ф.Тарасов, Т. Н. Ушакова, І. Ю. Черепанова, А. М. Шахнарович, О. І. Уланович [9] та ін.

Систематизацію методів психолінгвістики досліджували У. Гуденаф, С. Рубінштейн, О. П. Клименко, Дж. Хортон, О. О. Леонтьєв [8], О. О. Брудний, Ч. Осгуд, Дж. Міллер, Н. Хомський, Дж. Фодор, С. Джонс, О. Р. Лурія.

Виклад основного матеріалу. Психолінгвістика з'явилася в науковій парадигмі з метою вирішення тих завдань, які викликали значні труднощі в окремо взятих лінгвістичних та психологічних концепціях. Предмет зацікавлення цієї науки – індивід у комунікації. Основними завданнями є дослідження процесів планування мовлення; механізмів та процесів сприйняття, інтерпретації, розуміння та породження мовлення; механізми засвоєння та оволодіння мовою в ході розвитку дитини; проблеми білінгвізму, перекладу та механізми оволодіння іноземною мовою. Головними об'єктами психолінгвістики є власне особливості функціонування мови, породження та відтворення дискурсу (тексту), риторика, стилістика, теорія і практика перекладу та викладання як рідної, так і іноземної мов [9, с. 8]

Назва «психолінгвістика» пояснюється тим, що предмет лінгвістики – мова – аналізується методами психологічної науки. Проте діяльність досліджуваної нами науки значно розширює коло питань, пов'язаних з тим, що вивчається загальним мовознавством. У центр своїх інтересів психолінгвістика ставить не стільки мову, з точки зору законів її внутрішньої будови, скільки людину, що говорить, тобто мовну особистість, чим набуває спільних рис із психологією. Джерелом досліджень даної науки є спостереження за реальною комунікацією. Меншою мірою її приваблює опис правил мови, а більшою – як ці правила діють у реальній мовній діяльності. У цьому і полягає важливе значення психолінгвістики як науки. Мовознавство дає ключ до аналізу тексту (зв'язного мовлення), але воно не стосується таких, наприклад, питань, як мовець говорить, як ним сприймається чуже мовлення, які закономірності діють в оволодінні дитиною рідною або кількома мовами, які лінгвістичні процеси супроводжують пізнання довколишнього світу. Розв'язання таких питань з урахуванням впливу мислення на мову і мови на мислення сприяє досягненню практичних результатів у навчанні дітей рідної та особливо чужої мови, у мовленнєвому вихованні дітей дошкільного віку, у логопедії, у мовленнєвому впливі засобів масової інформації, а в останні роки і в проблемі машинного перекладу, а також уведення мовленнєвих сигналів до електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). Особлива увага приділяється мовленню в умовах певних перешкод, коли спілкування ускладнюється з тих чи інших причин, в нестандартних ситуаціях: дитяча мова, мова при різноманітних патологіях, іноземна мова при недостатньому її знанні, мова в стані емоційного збудження, комунікація в штучних людино-комп'ютерних системах, спілкування в умовах використання "нестандартних" форм мови – просторіччя, сленгу, жаргону, місцевої говірки.

Крім того психолінгвістика досліджує психолінгвістичні одиниці сприйняття мови, етапи породження та розуміння мовленнєвого висловлювання, діагностику нервових захворювань на основі спостережень над мовою, проблеми мовної дії (пропаганда, діяльність засобів масової інформації, реклама), лінгвістичні аспекти авіаційної і космічної психології, а також

судової психології та криміналістики, питання організації внутрішнього лексикону людини, проблеми машинного перекладу, проблеми діалогу людини і комп'ютера.

Мовна діяльність є основним й універсальним засобом спілкування між людьми в суспільстві й одночасно – основним засобом комунікації, що робить сферу застосування психолінгвістики досить різноманітною. Практика наших днів свідчить про неабияку дієвість нового підходу, адже мова є складовою багатьох соціальних і особистісних контактів. Не дивно, що вже в давнину люди зацікавилися проблемами красномовства, у зв'язку з чим виникла антична риторика. Зацікавлення цією галуззю нині відроджується. Проте класична риторика значну увагу приділяла логічній побудові мови, переконливості, аргументації й була адресована насамперед публічним виступам ораторів. Особливістю нового підходу є кардинальний поворот до комунікативної функції мови, її зв'язку із психологією людини. Взаємодії людей у розмові та спілкуванні надають першочергового значення. Сучасна психолінгвістика розглядає безліч ситуацій взаємодії комунікантів, досліджує, як люди впливають у процесі комунікації один на одного і як домагаються виконання бажань, які вони прямо або опосередковано висловлюють. Розглядає способи організації діалогів, полілогів, аналізує мовні ролі співрозмовників, тактику їхньої мовної поведінки, активні чи пасивні позиції в розмові тощо.

Перебуваючи на стику мовознавства і психології, психолінгвістика активно використовує методи обох наук. Так, у ході аналізу конкретних мовних фактів вона широко залучає звичайні для науки про мову описові та порівняльно-описові підходи. У психології психолінгвістика черпає способи здобуття матеріалу для роздумів. Спостереження за реальним спілкуванням дозволяють розглядати мовні прояви в рамках конкретних комунікативних ситуацій, що дає можливість досліднику вивчати не свої уявлення про мову, а «живе життя мови». Однак багато проблем щодо співвідношення мови і мислення неможливо вирішити, ґрунтуючись тільки на спостереженнях за промовою, у зв'язку з чим у психолінгвістиці застосовується експеримент. Варто відзначити, що експеримент – це душа психолінгвістичного дослідження. Саме на основі спеціальних, цікавих лабораторних дослідів із різними випробуваними розроблені концепції, складові, теоретичний фундамент психолінгвістики.

Одним із підрозділів психолінгвістики є фоносемантика, що вивчає емоційний зміст звуків мови, досліджує співвідношення в мовній свідомості звуку і смислу. З точки зору фоносемантики, звук знаходиться в єдності з думкою як мовця, так і того, хто слухає (реципієнта).

Мало не з перших етапів появи мовознавчих досліджень відомі дві точки зору на проблему зв'язку звука мови і слова, з одного боку, і значення – з іншого. На думку більшості вчених, звук сам по собі значення не несе, – і це усталена думка в лінгвістиці. Це значить, що звуковий образ слів умовний. Інші дослідники переконливо, на основі спеціальних експериментів, доводять, що звук умотивований і має певне значення.

Великим експериментатором у цій галузі був американський психолог Чарльз Осгуд, який розробив спосіб керування «музикою слів» і назвав його методом «семантичних диференціалів». Завдяки його методу було доведено, що звуки певним чином впливають на психічний стан людини, а отже, віднині можна було відміряти цей вплив, тобто фоносемантичне значення звука, завдяки методу Осгуда. Метод був випробуваний у 70-х роках, дослідження проводились у різних академічних інститутах та лабораторіях більше 15 років і продовжуються й донині.

Закони фоносемантики найбільш точно виявляються в художніх текстах, поезії, де використовуються різноманітні звукові повтори, звуконаслідування, які надають ритмові вірша тональності і мелодійності, наближають його ритм до танцювального. Ідеї фоносемантичного аналізу слова будуть корисні при виборі імені дитини, псевдоніма творчої людини, назви фірми чи бренда. Принципом *«як корабель назвеш, так він і попливе»* керуються навіть при виборі політичних партій, лозунгів, назв журналів, каналів телебачення, сайтів мережі Інтернет, назви магазину, банку, автомобіля. Так, приміром, назва газети, з точки зору фоносемантики, одразу демонструє, кому адресовано видання, який його зміст, чи варто витратити час на його читання. Хороша назва привертає увагу читача, викликає його інтерес, невдала – залишає байдужим. Та особливо яскраво цей принцип діє в рекламі. Назва рекламного продукту повинна відповідати певним критеріям – бути зрозумілою та інформативною, легко сприйматися та запам'ятовуватися, говорити про унікальні переваги на ринку, викликати бажані асоціації та позицію в сприйнятті цільової аудиторії тощо.

Висновки. Отже, на підставі аналізу теоретичного матеріалу можна стверджувати, що психолінгвістика є міждисциплінарною наукою, основним завданням якої є комплексне, інтеграційне вивчення мовлення – у всій багатогранності його лінгвістичних і психологічних сторін. Означена наукова дисципліна набула сьогодні особливої популярності, проте до її вивчення досі не існує чіткого підходу. З огляду на недостатнє висвітлення її багатопланового феномена подальші розвідки у цьому напрямі є досить перспективними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карп'юк М. Д. Психолінгвістика та її місце серед когнітивно-інформаційних наук // Психолінгвістика в Україні : збірка наукових праць / М. Д. Карп'юк ; гол. ред. О. М. Холод. – Кривий Ріг : ОНЮА, 2007. – С. 6-17.
2. Выготский С. Мышление и речь / С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001.
3. Волков В. В. Введение в психолінгвістику / В. В. Волков. – Ужгород : Ужгородский ун-т, 1994. – 202 с.
4. Горелов И. Основы психолінгвістики / И. Горелов, К. Седов. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
5. Журавлев А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.

6. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику / А. А. Залевская. – М. : Рос. гос. гуман. ун-т, 2000. – 382 с.

7. Засекіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Острог : Нац. ун-т “Острозька академія”, 2002. – 168 с.

8. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики : учебник для высш. учеб. заведений / А. А. Леонтьев. – Изд. 5-е., стер. – М. : Смысл = Академия, 2008. – 288с.

9. Уланович О. И. Психолінгвістика : учебное пособие / О. И. Уланович. – Минск : Изд-во Гревцова, 2010. – 240 с. : ил.

Дата надходження до редакції: 11.11.2013 р.